

HAÇLI SEFERLERİNDE MENBİC

Nadir KARAKUŞ¹

Atıf/©: Karakuş, N., (2018). Haçlı seferlerinde Menbic. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2072-2086. doi: 10.17218/hititsosbil.441804

Özet: Tarihi Asurlulara dayanan Menbic, Fırat nehrinin batısında önemli bir yol güzergâhındadır. Tarihte önemli medeniyetlere ve hanedanlara ev sahipliği yapan şehir, Haçlılar 1098'de bölgeye geldikten sonra pek çok acı yaşamış ve Müslüman yöneticiler arasındaki ayrılıklara şahit olmuş, hatta bunların müsebbibi olmuştur. Antakya'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesinde birbirleri ile rekabet halindeki Müslüman emirlerin de büyük rolü vardı. Bu ayrılığa Menbic yöneticisi de katılmış, daha sonra bu muhalifliğini sürdürmüştür. Haçlıların korkulu rüyası olan Belek, çıkan bir isyanı bastırmak için geldiği Menbic önlerinde atılan bir okla öldürülmüştü. Bu ölüm, muhasara edilen Sür şehrinin Haçlıların eline geçmesini sağlamış, onların buradan deniz yolu ile Avrupa'dan yardım almalarını ve bölgede daha rahat tutunmalarını sağlamıştı. İmadeddin Zengi döneminde huzura erişen Menbic, daha sonra bölgede hâkimiyet kuran Nüreddin ve Selahaddin'e de sorun çıkarmaya devam etmişti. Mısır ve Kuzey Suriye'deki işleri ile ilgilenen Nüreddin, bir de Menbic'deki isyanla uğraşmak zorunda kalmıştı. Selahaddin ise, Haçlılar ve Halep'teki muhaliflerine karşı mücadele ederken Menbic'in asi yöneticisi ile de uğraşıyor, diğer olaylara zamanında müdahale edemiyordu. Bu gelişmeler de Haçlıların işine yarıyor, onların yağma ve talanlarını devam ettirmelerine imkân sağlıyordu. Menbic, muhalif ve asi olduğu kadar, önemli olayların da cereyan ettiği mühim bir durak idi.

Anahtar Kelimeler: *Haçlı Seferleri, Menbic, Belek, Nüreddin, Selahaddin*

The Manbidj in Crusades

Citation/©: Karakuş, N., (2018). The Manbidj in Crusades. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2072-2086. doi: 10.17218/hititsosbil.441804

Abstract: Menbidj is an important itinerary in the west of the Euphrates river and it is historically based on Assyrians. The city is that hosted important civilizations and dynasties in history after the Crusaders arrived the area they suffered lots of pain in 1098 and witnessed the distinctions between Muslim rulers, even they had caused the distinction. The Muslim Ameer that compete with each other had a major role in the capture of Antakya by the Crusaders. The Menbidj manager also joined divergence, and he has later maintained this dissent. Balak who is a fearful dream of the Crusaders was killed by an arrow in front of Menbidj where he came to suppress an uprising. This death ensured that the besieged city of Sur was taken over by the Crusaders and that they could receive help from Europe by the sea and settle down easier in the region. Menbidj found peace in the period of Imadeddin Zangi, after that it continued to stir up trouble to Nur al-Din and Saladin who is gain dominance in the region. Nur al-Din interested in his work in Egypt and North Syria he also had to deal with the rebellion in Menbidj. Saladin also struggled with Menbidj rebellious administrator while struggling against his opponents in the Crusaders and Aleppo, because of this reason Seladin could not intervene in other events in time. These events also served the Crusaders, allowing them to continue their plunder and pillage. Menbidj was also a momentous stop where was happening important events as much as it was opponent and rebellious.

Key Words: *The Crusades, Manbidj, Balak, Nur al-Din, Saladin.*

Makale Geliş Tarihi: 9.7.2018

Makale Kabul Tarihi: 9.11.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, e-posta: nadirkarakuş@hitit.edu.tr.

1. GİRİŞ

İslâm coğrafyacıları ve tarihçileri tarafından dördüncü iklim kuşağında gösterilen Menbic (Hamevî, 1990, s. 137; Makdisî, 2015, s. 82; Nüveyrî, 1423, s. I/211; İbn Haldun, 1988, s. I/86), Fırat'a kavuşan Sacur çayının güneyinde (İbn Asâkir, 1995, s. XII/235; Nüveyrî, 1423, s. I/267) Halep'i Urfa'ya bağlayan önemli bir ticaret yolunun güzergâhındadır (Hurdazbih, 2008, s. 85, 100; İbn Havkal, 2014, s. 162; Sıbt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. I/121). Eski adı Bambyke (Süryanice "Mabbug") (Demirkent, Menbic, 2004, s. 123) veya Hierapolis'dir (Runciman, 1987, s. II/260). Sâsânî hükümdarı I. Kubâd'ın 540'ta burasını Bizans'tan geri alarak (İbnü'l-Cevzî, 1992, s. II/135), bir ateş tapınağı yaptırmasından sonra şehrin ismi "Manbik" olarak değiştirdi (Balcı, 2006, s. 160-162); daha sonra da bu isim Arapça'ya Menbic olarak geçti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 12, 190; İbnü'l-Adîm, ty, s. I/105). Şehrin kadim tarihi, Dicle kıyısındaki başkentleri Ninova'dan Fırat'a kadar genişleyen Asurlular (m.ö. 2000-612) dönemine dayanır (Honigman, 1993, s. 704).

XII. yüzyılda Menbic'i ziyaret eden Endülüslü seyyah İbn Cübeyr (ö. 614/1217) burayı temiz havası, tatlı suyu ve münbit arazisi ile hafif esintili mis kokulu bir yer olarak anlatır. Üstü kapalı çarşıları ve geniş caddeleri ile burasını, ayrıca canlı ticareti ile de ön plana çıkarır. Bir müddet Bizans'ın egemenliğinde kaldığı için o döneme ait kalıntılardan bahsederek, Rumların Menbic'e verdikleri ehemmiyetten söz eder (İbn Cübeyr, 2003, ss. 182-183). Menbic ile ilgili bir başka bilgi de, onun dokuma kumaşları ile meşhur olması idi ve burada dokunan kumaşlara "menbicânîya" denmekte idi (Honigman, 1993, s. 704).

Hız. Ömer döneminde Suriye'nin fethi ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639) görevlendirildi (İbnü't-Tiktaka, 2016, s. 67). O da el-Cezîre'nin fethine İyâz b. Ganm'i (ö. 20/641) yolladı (Vâkîdî, ts., ss. 97-117). İyâz da 16/637'de Menbic'i sulh yolu ile fethetti (Belâzurî, 2013, s. 175; Nüveyrî, 1423, s. XIX/167; İbn Haldun, 1988, s. II/547). 2 Cemâziyelâhir 132/16 Ocak 750'de Emevîlerin son halifesi II. Mervan, (ö.132/750) Abbasi ailesinin kudretli kumandanı Abdullah b. Ali'ye (ö. 147/764) Zap Savaşı'nda yenilince (Karakuş, Bir İhtilalcinin Anatomisi, 2017, s. 176) Menbic Kalesi'ne gelerek burasını yakmıştı (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 31). Menbic, Abbasiler Döneminde en parlak günlerini yaşadı. Abbasi Halifesi Hârûnürreşîd (ö. 193/809), Menbic'i Kinnesrîn cündünden ayırarak burayı Avâsım² bölgesinin merkezi yaptı (Belâzurî, 2013, s. 154; Hamevî, 1990, s. 238; İbnü'l-Adîm, ty, s. I/259; Hallikân, 1900, s. VI/30). Bizans'a karşı bundan sonra yapılacak olan seferler için burası bir üs oldu (Karakuş, Abbasi Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi, 2017, s. 466).

Abbasilerin zayıflamasıyla 264/878'de Menbic, Mısır ve Suriye'de hüküm süren bir Türk-İslâm hânedanı olan Tolunoğulları'nın (868-905) (Elçibey, 1997, s. 66-75), ardından da Musul ve Kuzey Suriye'de hüküm süren Şii Arap hânedanı Hamdaniler'in (905-1004) idaresine geçti (Sâmir, 1975, s. 55-58; Bosworth, 1990, s. 63-64; Hallikân, 1900, s. III/403). 336/947'de Hamdâniler'in Halep emîri Seyfûddeve, Menbic'e amcazadesi divan sahibi şair³ Ebû Firâs'ı (ö. 357/968) (Hamdânî, 1944) vali tayin etti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 72; Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer, ty, s. II/108; İbn Haldun, 1988, s. IV/305). Bu dönemde Hamdâniler'in Bizans ile de dostane ilişkileri olmuş (Kübeysî, 1987, ss. 222-3231), her iki taraf 359/970'de bu ilişkileri ticarete de yayararak karşılıklı menfaatler elde etmişlerdi (Heyd, 2000, ss. 49-50). Bu ilişkiler daha sonra bozulmuş

² İslâm Devletleri ile Bizans imparatorluğu arasındaki müstahkem sınır bölgelerine verilen isimdir. Abbasi halifesi Ebû Cafer Mansur'dan itibaren oldukça büyümüş ve Hârûnürreşîd tarafından da el-Avâsım adı ile müstakim bir askerî merkeze dönüşmüştü. (Honigman, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, 1970, s. 36-38)

³ Meşhur Arap şairi Mütenebbî (ö. 354/965) de 318/930'da Menbic'e gelmiş ve buradaki bedevî reislerine methiyeler yazarak onlardan atıyyeler almıştı (Durmuş, 2006, s. 195).

974'de gerilen ilişkiler I. Ioannes Çimiskes'in (969-976) Menbic'i alması ve buradaki Hıristiyanlığa ait kutsal emanetleri Kostantinopolis'e göndermesi ile neticelenmişti (Ostrogorsky, 1991, ss. 197-198).

XI. asırda bölgeye Benü Kilâb'dan Mirdasiler (1024-1080) geldi ve ilk emirleri olan Esedüddeve Sâlih b. Mirdâs (1024-1029) Menbic'i ele geçirdi (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 171). 461/1069'da Bizans, Selçuklu akınlarına karşı koyabilmek için imparatorları IV. Romanos Diogenes (1068-1071) kumandasında yeniden bölgeye geldi ve Menbic'i de ele geçirdi (Mateos, 1987, s. 137; Honigman, 1993, s. 119; İbnü'l-Cevzî, 1992, s. XVI/116; İbn Haldun, 1988, s. II/276). Stratejik öneme sahip Menbic kalesini savunan Umur Tekin, Bizans'ın kalabalık ordusu karşısında fazla bir şey yapamamış (Sevim, 1997, s. 258) ve kaleyi onlara teslim etmek zorunda kalmıştı (Cahen, La Campagne de Manzikert D'Après les Sources Musulmans, 1934, s. 624). Romanos Diogenes'in 25 Zilkade 463/24 Ağustos 1071'de Malazgirt'te Sultan Alparslan karşısında aldığı ağır yenilgiden (Cahen, Pre-Ottoman Turkey (1071-1330), 1968, s. 26-30; İbn Haldun, 1988, s. V/5) sonra, Menbic'in de ait olduğu bölge, Tutuş b. Alparslan (ö. 488/1095) ve ona bağlı emirlerin elinde kaldı (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 198). Bir müddet sonra da P. K. Hitti'nin "*bilinmedik ve beklenmedik düşman*" dediği Haçlılar bölgeye geldi (Hitti, 1951, s. 589). Bundan sonra Menbic, 491/1098'de kurulan Urfa Haçlı Kontluğu'na komşu olacak (Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, 1994, s. 20) ve pek çok olaya tanıklık etmeye devam edecekti. Bu makalemizde Menbic'in bundan sonraki tarihçesini anlatmaktan ziyade, Menbic'in Haçlı seferlerinde Müslüman yöneticilere çıkardığı güçlükleri ve şehrin etrafında şekillenen bazı olayları ele almaya çalışacağız.

2. ANTAKYA'NIN HAÇLILARIN ELİNE GEÇMESİNDE MENBİC EMİRİNİN ROLÜ

Musul Emîri Kürboğa (ö. 495/1102), 2 Recep 491/5 Haziran 1098'de Antakya önlerine geldiğinde, şehir çoktan Haçlıların eline geçmişti ve sadece iç kale onlara direniyordu (Paine, 2007, s. 31; Tyre, 1943, s. I/260). Haçlılar bu görkemli ordu karşısında tutunamayacaklarını anlayarak Kürboğa ile anlaşma yoluna girmişler, fakat Kürboğa mağrur bir şekilde onlara savaşmaktan başka bir seçenek bırakmamıştı (Asbridge, 2014, s. 98; Pemberton, 2016, s. 6). Haçlı karargâhında Toulouse Kontu Raymond hasta yattığı için kumandayı elinde bulunduran Bohemund, son çarenin Kürboğa'nın karargâhına saldırmak olduğunu anlamış, askerinin moralini yükseltmeye çalışıyordu (Nicolle D., 2013, ss.59-60). Bu sırada Kürboğa'nın ordusunda ise gittikçe artan muhalif sesler yükselmeye başlamıştı. Kürboğa, orduya halâ katılmayan Halep Meliki Fâhru'l-mülük Rıdvan b. Tutuş'u (ö. 507/1113) ittifaka dâhil etmeye çalışırken, aralarında düşmanlık derecesinde rekabet olan kardeşi Dımaşk Meliki Dukak b. Tutuş (ö.497/1104) bundan rahatsız oluyordu. Diğer yandan Dukak, Fatımîlerin Mısır'dan Dımaşk'a yapacakları muhtemel bir saldırıdan korkarak topraklarına dönmek istiyordu. Araları açık olan sadece Rıdvan ve Dukak değildi; Humus emîri Cenâhüddevle Hüseyin ile Menbic emîri⁴ de birbirleri ile anlaşamadıkları için Kürboğa'nın ordusunda yer almak istemiyorlardı (Runciman, 1987, s. I/189). Bundan sonra Kürboğa'nın yanlış savaş stratejisi ve Müslüman emirler arasındaki bu bölünmüşlük Kürboğa ordusunun hezimete uğramasına neden oldu (Azîmî, 2006, s. 37; İbn Kesir, 1992, s. XII/167) ve Antakya uzun bir süre, bir daha geri gelmemek üzere Haçlıların eline geçti (Asbridge, 2014, s.

⁴ Burada bahsedilen Menbic emirinin kim olduğunu tespit edemedik. Ancak bazı tarihi hakikatlerden yola çıkarak, bu emirin Tutuş'un kumandanlarından Abakoğlu Yûsuf'un oğlu veya yakını olabileceği fikrine ulaşabiliriz. Abakoğlu Yûsuf Buzâa ve Menbic'i Tutuş'un Halep meliki olan oğlu Rıdvan'dan iktâ olarak almıştı. Ancak daha sonra Rıdvan'ın arasının açık olduğu Antakya valisi Yağışsıyan ile Abakoğlu Yûsuf'un gizlice mektuplaştığının öğrenilmesi ile Yûsuf, Rıdvan tarafından 489/1096'da öldürülmüştü. Muhtemelen onun ölümünden sonra da Yûsuf'un yakınları Menbic'e hükmetmeye devam etmişlerdi (Altan, 2013, s. 178). Cenâhüddevle Hüseyin ise Rıdvan'ın atabegi ve üvey babası idi. (Karakuş, Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler, 2018, s. 35) Menbic emîri ile Cenâhüddevle'nin aralarının açık olmasının sebebi de, Abakoğlu Yûsuf'un Rıdvan tarafından öldürülmesinden dolayı daha önceden var olan düşmanlık olabilir.

100). Antakya'nın kesin bir şekilde Haçlıların eline geçmesi, onlara Kudüs yolunu da açmış oluyordu. Bunda pek çok emirin kusuru olduğu gibi, Menbic emirinin de suçu vardı. Batılı tarihçiler, bu savaşta hiçbir emirin gerçek manada Antakya'yı kurtarma çabasında olmadığını (Brockelmann, 1964, s. 206) ve bir ok atmadan, bir kılıç veya mızrak darbesi indirmeden Haçlılara yenildiklerini söylerler (France, 2001, ss. 18-19). Müslüman tarihçiler ise daha çok Antakya'nın kapılarını Haçlılara açan Ermeni Firuz'u suçlayarak yenilginin sebebini izah ederler (Azîmî, 2006, s. 37; İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/14).

3.1105-1108 YILLARI ARASINDA MENBİC'E UZANAN BAZI GELİŞMELER

Şaban 497/Mayıs 1104'te Urfa ve Antakya Haçlıları, Çavlı, Çökürmüş ve Artuklu Sökmen'in oluşturduğu Müslüman birleşik gücü karşısında Harran'da ağır bir mağlubiyet almıştı (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/73; İbn Tağriberdî, ty, s. V/188; Oldenbourg, 1966, s. 198; Asbridge, 2014, s. 156). Bu yenilgiden daha çok Urfa Haçlıları zarar görmüşler ve Kontları Baudouin, Tel-Bâşir lordu Joscelin ve Urfa başpiskoposu Benedictus esir edilmişlerdi (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/210; Madden, 2013, s. 39; Polat, 2006, s. 102). Bu yıl aynı zamanda Dımaşk Meliki Dukak'ın da ölüm yılı idi (İbnü'l-Kalânisi, 2015, s. 15; İbn Asâkir, 1995, s. VII/267).

Ertesi yıl, 498/1105 yılı Suriye ve Filistin topraklarında ilginç gelişmelerle devam ediyordu. Bu yıl Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk ölmüş ve tüm mirası iktidar mücadelesi içinde oldukları Muhammed Tapar'a (ö. 511/1118) geçmişti. Bu sırada Musul'daki Selçuklu Emiri Çökürmüş yeni Sultan'a itaat etmekte gecikmedi ve muhtemelen Muhammed Tapar'ın emri ile Haçlılara karşı bir harekâta hazırlanmaya başladı. Çökürmüş, beraberine Halep meliki Rıdvan, Artuklu Necmeddin İlgazi (ö. 516/1122) ve kendisinin damadı olan Sincar emirini almıştı. Müttefikler Haçlılar yerine Çökürmüş'e saldırmanın kendileri için daha avantajlı olacağını düşünerek ona ait ikinci büyük şehir olan Nusaybin'e hücum ettiler (İbn Haldun, 1988, s. V/173). Fakat Çökürmüş çabuk pes edecek bir rakip değildi ve yaptığı bir manevra ile Rıdvan ile İlgazi'nin arasını açıp onları birbirine düşürmeyi başardı (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/92). Tam bu sırada atası Süleyman Şah gibi bölgeye ilgi duyan (Azîmî, 2006, s. 29) Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan da el-Cezîre'ye geldi. Malatya'yı eline geçirmenin rahatlığı ile Urfa'ya doğru ilerlemiş ve çok iyi savunulan Urfa önlerinde oyalanmanın nafiye olduğuna hükmederek Çökürmüş'ten Harran'ı almıştı (Azîmî, 2006, s. 40). Gelişmeleri dikkatle izleyen Muhammed Tapar, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile Çökürmüş arasında gizli bir anlaşmadan şüphelenerek 499/1106'da Musul'a, bir başka emiri Çavlı Sakavu'yu atadı (Azîmî, 2006, s. 42; Asbridge, 2014, s. 163). Çavlı, ordusu ile Musul önlerinde Çökürmüş'ü yenmesine rağmen Musul'a sahip olamadı ve Çökürmüş'ün adamlarının daveti ile I. Kılıç Arslan Musul'a girdi (Runciman, 1987, ss. II/90-91; Gök, 2013).

Çavlı, Musul'a hâkim olamayınca süratle Rıdvan ile ittifak yaparak Musul'a saldırdı. 500/1107 yılında 4.000 kişilik Çavlı-Rıdvan ordusu ile onlardan sayıca çok daha az ve memleketinden oldukça uzakta olan Kılıç Arslan'ın ordusu Habur suyu kenarında karşılaştılar (Ömeri, 2014, s. 243). I. Kılıç Arslan ve beraberindeki Anadolu Selçuklu askerleri şecaatle ve inatla savaşmalarına rağmen birleşik orduya yenildiler (Oldenbourg, 1966, s. 223); sultanları I. Kılıç Arslan da bozgundan kaçarken Habur suyunda boğularak öldü (İbn Haldun, 1988, s. V/189; Azîmî, 2006, s. 40; Müneccimbaşı, 2017, s. 20; Turan, 1971). I. Kılıç Arslan öldüğü zaman onun iyi yönetiminden memnun olan Hıristiyanlar dahi yas tutmuşlar ve ağlaşmışlardı (Mateos, 1987, s. 231). I. Kılıç Arslan'ın bu beklenmedik ölümü İran'daki Selçuklu Sultanlığını rahatlattığı gibi, Antakya Prinkepsi Bohemund'un da Balkanlar üzerinden Bizans'a yapacağı saldırıda Bizans'ın elini güçlendirmişti⁵. Bundan sonra Musul Çavlı'ya kalmıştı; fakat o da Irak'taki Büyük Selçuklu

⁵ Bohemund, Bizans'a olan düşmanlığını her fırsatta dile getirmiş ve sonunda bir çılgınlık yapıp, Antakya'da

Sultanı Muhammed'e Çökürmüş gibi güven vermiyordu. Bunu üzerine Sultan Muhammed Tapar, buraya güvendiği bir başka adamı Mevdüd b. Altuntegin'i (ö. 507/1113) gönderdi (Runciman, 1987, s. II/91).

Olaylar bu şekilde gelişirken Urfa Kontu Baudouin du Bourg Musul'da Çavlı'nın elinde tutsak iken (İbn Kesir, 1992, s. XII/176), kuzeni Joscelin de Mardin'de İlgazi'nin elinde esir idi. Paraya ihtiyacı olan İlgazi, Joscelin'i 20.000 dinar ve askeri yardım mukabilinde serbest bıraktı (Oldenbourg, 1966, s. 199-201). Joscelin serbest kalınca Baudouin'i de hapisten kurtarmak için Çavlı'ya müracaat etti. Yaklaşan Mevdüd tehdidinden dolayı, paraya ve her türlü yardıma şiddetle ihtiyacı olan Çavlı 60.000 dinar ve Urfa'daki esirlerin karşılığı olarak Baudouin'i serbest bırakmayı vaat etti. Ancak Mevdüd'un yaklaşması ile Çavlı, Musul'u terk etmek zorunda kalmış ve elinde esir bulunan Baudouin ile el-Cezire'ye yerleşmişti (İbn Haldun, 1988, s. V/219). Paranın yarısını toplayabilen Joscelin, Çavlı'nın yanına gelerek Baudouin'in serbest bırakılması karşılığında kendisini rehin sunarak Baudouin'in serbest bırakılmasını istedi. Çavlı da bu sıra dışı isteği kabul ederek, Joscelin-Baudouin desteğini ardına almak için Urfa Kontunu serbest bıraktı. Baudouin, kendi yokluğunda Urfa'ya nâib olarak hükmeden Antakya Prinkepsi Tancred (Nicholson, 1940; Hagenmeyer, 1890) tarafından burada kabul görmedi ve Tel-Bâşir'e gitti. Joscelin ve Baudouin, Tel-Bâşir'e karşı yürüyen Tancred'e karşı Çavlı'dan yardım istediler. Haçlılar Tel-Bâşir önlerinde küçük çarpışmalardan sonra anlaşmaya karar verdiler ve savaşı durdurdular (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. I/251). Baudouin, Tancred'in Urfa'daki yöneticisinin Ermenileri kızdırmasından yararlanarak bu kez de Ermeni Kogh Vasil ile ittifak yaptı ve Tancred'e karşı elini güçlendirdi. Bu yeni gelişmeler Ermenileri karşısına almaktan çekinen Tancred'e geri adım attırdı ve Baudouin yeniden Urfa'ya hâkim oldu (Runciman, 1987, s. II/93).

Bu arada Çavlı-Baudouin arasındaki dostluk devam ediyor ve Baudouin iyi niyet göstergesi olarak Müslüman esirleri Çavlı'ya iade ediyordu. Bu dostluk Çavlı'nın Halep topraklarını tehdit etmesinden dolayı Rıdvan'ın pek hoşuna gitmiyordu. Rıdvan Tel-Bâşir'den Çavlı'ya hediye götürülen bir konvoyu el koyarken, Çavlı da Eylül 1108'de Rıdvan'a ait Bâlis şehrine saldırarak buna cevap verdi (Maalouf, 1977, s. 103). Rıdvan, ezeli düşmanı olmasına rağmen Tancred'den yardım isterken (Hillenbrand, 2015, s. 113), Çavlı müttefikleri Joscelin ve Baudouin'e yanaştı (Asbridge, 2014, s. 164). Bütün bu olaylar olup biterken Menbic şehri, Çavlı ile müttefiklerini topraklarında birleştirdi. Rıdvan-Tancred birleşik gücü de burada onların karşısına çıkmıştı (İbn Haldun, 1988, s. V/48, 219). Çavlı, Tancred'in ordusunu bozmasına rağmen, emrindeki bedevilerin Baudouin'in yedek atlarını önlerine katarak savaş meydanını terk etmesi ile geri çekilmek zorunda kaldı. Savaş meydanında kaderleri ile baş başa kalan Joscelin ve Baudouin, acı akıbetlerini görünce onlar da derhal kendi topraklarına geri çekildiler (Runciman, 1987, s. II/92-93). Halep Müslümanları ile Antakya Haçlılarının oluşturduğu müttefik ordu, el-Cezire ve Urfa Haçlıları ile Menbic önlerindeki karşılaşmaları garip bir sonla noktalanmış oluyordu. Fakat bu garip birliktelikten kârlı çıkan daha çok Antakya Prinkepsi Tancred olmuştu (Holt, 1999, s. 25; Mateos, 1987, s. 235). 504/1111'de Antakya Prinkepsi Tancred Halep topraklarına girerek Esârib ve Zerdenâ kalelerini ele geçirmişti. Bunun üzerine Menbic ve Bâlis'deki Müslümanlar korkuya kapılmış, fakat Halep Meliki Rıdvan'ın Haçlılara 32.000 dinar, çadırlar ve elbiseler vermesi ile sulh yapılmıştı. Ayrıca Şeyzer Emiri İbn Munkiz de 4.000 dinar vermişti (Nüveyri, 1423, s. XXVIII/269). Bundan sonra

yerine kuzeni Tancred'i bırakarak 500/1107'de Balkanlar'a geçmişti. Bohemund, Safer501/Ekim 1107'de Adriyatığı geçip, şimdiki Arnavutluğu muhasara etti (Ostrogorsky, 1991, s. 338). İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118), arkasında tehlike teşkil eden Anadolu Selçuklularından emin olarak Bohemund'un ikmal hatlarını kesti ve onu çaresiz bıraktı. Açlıktan perişan olan Haçlılar Muharrem 502/Eylül 1108'de aşağılanmış olarak Bizans'a teslim oldular ve Bohemund bir daha Antakya'ya dönemeden 24 Şaban 504/7 Mart 1111'de Güney İtalya'daki Apulia'da öldü. Bizans böylelikle oldukça büyük bir düşmandan kurtulmuştu (Asbridge, 2014, s. 161-62).

Urfa Haçlılarının Menbic'e olan ilgileri devam etmiş, Menbic ve en-Nukrâ, 513/1119'da bir müddet Joscelin'in saldırılarına maruz kalmıştı. Menbic ve etrafının hayvanlarını zapt edip, erkek ve kadınlarını esir alan Joscelin, Fırat'ı geçen bir Türkmen grubunu Râvendân'a kadar takip etmişse de onlar karşısında mağlup olmuştu. Ertesi yıl Joscelin'in bir adamının Menbic emiri tarafından esir alınması üzerine ilişkiler yeniden gerilmiş, Joscelin çevreyi talan etmişti. Haleplilerin Joscelin'i Kral II. Baudouin'e şikâyetinden de bir netice alınamamış, bölgede Haçlıların tahribatı devam etmişti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, ss. 275-276).

4.BELEK'İN MENBİC ÖNLERİNDE ŞEHÂDETİNE GİDEN SÜREÇ

515/13 Eylül 1122'de Artuklu Belek b. Behram, Serûc yakınlarında Urfa Kontu Joscelin'i ve el-Bire⁶ senyörü Galeran'ı ani bir baskınla esir aldı (İbnü'l-Kalânîsi, 2015, s. 86) ve onları Harput zindanına attı (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/74). İki ay sonra Kasım ayında Artuklular'ın büyüğü Necmeddin İlgazi öldü (İbn Tağrıberdî, ty, s. V/223; Lane-Pool, 1898, s. 48-49; İbn Haldun, 1988, s. V/254) ve ailedeki bu ölüm Belek'in topraklarını genişletip gücünü arttırmasına neden oldu (Runciman, 1987, s. II/134; İbn Haldun, 1988, s. V/254). Joscelin'in Harput zindanlarında yatmasını içine sindiremeyen Kudüs Kralı II. Baudouin, 19 Safer 517/18 Nisan 1123'de Joscelin'in esir düşmesinin intikamını almak gayesiyle Fırat'ın kenarına indi (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 282). Belek, Kral'ın kendi bölgesine doğru geldiğini öğrenmekte gecikmedi ve aniden saldırıp, onu ve maiyetinden bazılarını esir alarak, Haçlıları kılıçtan geçirdi. Esir düşen II. Baudouin de Harput zindanlarına atılarak yeniden ikinci kez Joscelin ile hapishane arkadaşı oldu (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/223). Bundan sonra Belek büyük ideallerini gerçekleştirmek amacıyla Halep'i ele geçirmek için Fırat'ı geçti (İbnü'l-Kalânîsi, 2015, s. 88). Ancak onun yokluğundan faydalanan bazı Ermeniler Harput Kalesini ele geçirerek Joscelin'i kaçırdılar (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 285). Harput'ta Ermenilerin yaptıkları ihaneti ve Joscelin'in kaçırıldığını öğrenen Belek, yıldırım hızıyla Harput önlerine geldi (Ömeri, 2014, s. 250). Kaledekiler teslim olmayı reddedince de istihkâmcılarının yoğun çalışmasıyla kaleyi ele geçirerek asileri cezalandırdı (İbnü'l-Kalânîsi, 2015, s. 88) ve beraberindeki Haçlı esirler ile bu kez Harran'a geldi. Artuklu Belek b. Behrâm, bu başarıları ile Haçlıların kâbusu olmuştu (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. I/286).

Joscelin ise topladığı imdat kuvvetleri ile Harput'a yetişememiş, Belek karşısında aciz kaldığını görerek Tel-Bâşir'e çekilmişti (Runciman, 1987, s. II/136). Belek'e gelince, o da Halep'e ikinci kez gelmiş; ancak burada yeni bir mesele ile karşılaşmıştı. Bu kez sorun Haçlılardan değil, kendi uyruğundan gelmişti. Zilhicce 517/Ocak 1124'de Menbic valisi Hassân el-Ba'lebekki'nin kendilerine isyan etmesi onu Menbic'e yöneltti. Harput'taki karışıklıklardan istifade etmeye çalışan Hassân, daha sonra da⁷ Atabeg Zengî b. Aksungur'a da itaat arz etmişti (İbnü'l-Adîm, ty, s. VIII/3856). Her ne kadar Mardin Artuklu emiri Timurtaş asî valiyi tutuklayıp Palu Kalesi'ne hapsedse de, iç kaleye sığınan valinin kardeşi İsa, Tel-Bâşir'deki Joscelin'i yardıma çağırmış, kendisini Belek'in elinden kurtardığı takdirde Menbic'i ona vereceğini bile vaat etmişti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 288; Mikhail, 1899-1924, s. 212). Durumu öğrenen Belek, Joscelin'in ordusuna karşı çıkarak 18 Rebîulevvel 518/5 Mayıs 1124'de onu yenmiş, önemli adamlarını da öldürmüştü (Runciman, 1987, s. II/136). Bu sırada Haçlılar Sûr şehrini muhasara etmişler ve Sûr'daki

⁶ el-Bire veya Birecik olarak bildiğimiz bu yere İslâm coğrafyacıları "*Cisr-i Menbic*" de diyorlardı (İbn Havkal, 2014, s. 175).

⁷ Belek, Menbic önlerinde şehit olduktan bir müddet sonra Hassân, Palu Kalesi'ne hâkim olan Dâvûd b. Sökmen tarafından serbest bırakılmıştı. Bundan sonra tekrar Menbic'e dönen Hassân, 521/1127'de Halep'e hâkim olmak istese de başarılı olamamıştı. Haçlı saldırılarını karşısında zor durumda olan Haleplilerin çağrısı ile ertesi yıl İmâdüddin Zengî, Musul'dan bölgeye hareket edince yol üzerindeki Menbic'de Hassân da kendisine itaat arz etmiş ve bu tarihten sonra Zengîler'in hizmetinde olmuştu (Demirkent, Hassân b. Gümüştgin, 1997, s. 396).

Müslümanlar da Belek'den yardım istemişlerdi. Belek, Sûr'a hareket etmeden önce Menbic önlerine son kez gelerek burayı teftiş etmek istedi. Ancak 19 Rebiulevvel 518/6 Mayıs 1124'de Menbic kalesinden atılan bir ok her şeyi alt üst etti ve Haçlıların büyük korkusu Belek b. Behrâm şehit oldu (Nüveyrî, 1423, s. XXVII/77; İbn Haldun, 1988, s. V/254; İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/227; Alptekin, 1992, s. 403). Belek, Menbic'i mancınıklarla muhasara ettiği zaman İsa'ya⁸ bu şartlar altında halâ niçin kaleyi teslim etmediğini sormuştu. İsa da ona Allah'ın oklarından bir okun kendisine isabet edeceğini söyleyerek ilginç bir cevap vermişti. Ertesi gün de Belek, meçhul birinin attığı okla şehit oldu (Ebû-Şâme, 1997, s. I/156). Urfalı Mateos'a göre Belek, meçhul birinin değil de güneşe tapan birinin (muhtemelen bir Ermeni) attığı ok ile öldürülmüştü (Mateos, 1987, s. 278). İbnü'l-Adîm ise onu attığı ok ile şehid edenin bizzat Hassân'ın kardeşi İsa'nın kendisi olduğunu bildirir (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 289). Öldüren kim olursa olsun, Belek'in ölümü İslâm dünyası için bir kara haber, Haçlılar için ise bir müjde olmuştu. Halep'e götürülerek burada defnedilen bu kahraman kumandanın türbesine "mücahitlerin kılıcı, Müslüman ordularının önderi, kâfirleri ve müşrikleri mağlup eden kişi" ibaresi yazılmış, ismi ölümsüzleştirilmişti (Hillenbrand, 2015, s. 137). Bu zamansız ölümden sadece Artuklular değil, Haçlılara karşı Sûr'u savunmaya çalışan Müslümanlar da zarar gördüler ve Haziran 1124'de Suriye sahillerinin en önemli duraklarından olan Sûr şehri Haçlıların eline geçti (Cahen, Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, 2016, s. 134; İbn Haldun, 1988, s. V/254; Küçüksipahioğlu, 2007, ss. 77-80). Belek'in ölümü sadece Türk-İslâm dünyası için bir kayıp olmamış, aynı zamanda Artuklular için de büyük bir yıkım olmuştu. Bundan sonra Artuklular biri Mardin'de diğeri Hısn-ı Keyfâ'da olmak üzere iki kola ayrılarak bağımsız, zaman zaman da birbirleri ile çatışan iki beylik haline gelecekti (Çevik, 2002, s. 270).

Suriye'nin sahil şehirleri Haçlı seferleri sırasında Artuklulara hiç de şans getirmemişti. Sadece Sûr şehrine yardıma gitmek isterken Menbic surları dibinde şehit olan Belek değil, amcazâdesi Sökmen b. Artuk da (ö.498/1104) daha önce buna benzer bir akıbet yaşamıştı. 498/1104'te Haçlıların daha önce Kont Raymond ile başlattığı Trablus kuşatması, onun akrabası Guillaume-Jourdain kumandasında olanca şiddeti ile devam ediyordu (Runciman, 1987, s. II/51). Kuşatma karşısında çaresiz kalan Trablus Emiri Benû Ammâr'dan Fahrulmülk, kendisine tabi olmasını isteyen Fatimiler ve dargın olduğu Dımaşk'ın yeni meliki Tuğtegin'e güvenememiş, Mardin'deki Sökmen'den yardım istemişti. Derhal yola çıkan Sökmen, daha Trablus'a ulaşmadan Humus toprakları içindeki Tedmür'de (Palmyra) (İstahri, 2015, s. 63) veyâ el-Karyeteyn'de rahatsızlanarak ölmüştü (İbnü'l-Kalânîsî, 2015, s. 18-19; İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/82; Mateos, 1987, s. 225; Ömerî, 2014, s. 240). Belek'in ölümünden sonra Sûr şehri nasıl düşmüşse, Sökmen'in vefatından sonra da Trablus Zilhicce 502/Temmuz 1109'da Haçlıların eline geçmişti (Asbridge, 2014, s. 167).

Menbic, Belek'in ölümünden bir müddet sonra Halep ve komşusu Buzâa ile birlikte 522/1128'de İmâdüddin Zengî'nin kontrolü altına girdi (İbn Haldun, 1988, s. V/66; Ebû-Şâme, 1997, s. I/118; Nicolle, 2014, s. 14). Bundan sonra kalenin emiri Hassân el-Ba'lebekki Zengî'ye itaat arz etmiş, Halep'teki Zengî'nin nâibi olan komutan Seyfeddin Savar ile Kudüs Haçlılarına karşı birlikte zafer kazanmışlardı (İbn Haldun, 1988, s. V/268). 533/1139'da ise yine Savar, Hama ve Menbic askerleri ile birleşerek Haçlıların elindeki Buzâa'yı ele geçirmiş ve buradaki Haçlıları ve Rumları cezalandırmışlardı (İbn-Vâsıl, 1957, s. I/83). Urfalı'yı ele geçirdikten bir müddet sonra İmâdeddin Zengî 541/1146'da Caber Kalesini muhasara etmişti (Mikhail, 1899-1924, s. 212). Bu sırada Zengî'nin yanında Menbic sahibi Hassân el-Ba'lebekki'nin de olduğunu anlıyoruz. Zengî, Caber'i kendisine teslim etmesi için Ukayliler'den (990-1096) Salim b. Malik'e elçi olarak Hassân'ı

⁸ Bu isim Ebû Şâme'de İsa yerine hata ile Hassân olarak verilir. Belek son kez Menbic'i muhasara ettiğinde Hassân, Timurtaş tarafından daha önce tutuklanarak Palu zindanına atılmıştı (Ebû-Şâme, 1997, s. I/156).

göndermiş, ancak Salim, kalenin teslimine yanaşmamıştı. Salim b. Malik, kendisine elçi olarak gönderilen Hassân'a, daha önce o Menbic'i Belek'e niçin teslim etmemişse, kendisinin de Caber'i aynı sebeple teslim etmeyeceğini bildirmişti (İbn-Vâsıl, 1957, s. I/98-99; Ebû-Şâme, 1997, s. I/156). Bundan sonra da bilindiği gibi muhasara sırasında Urfa'yı Haçlılardan geri alan kahraman Zengî, Caber önlerinde kendi memlukü tarafından şehit edilmişti (İbn-Vâsıl, 1957, ss. I/99-100; Sibt-İbnu'l-Cevzî, 2013, ss. XXI/211-212).

5.MENBİC'TE NÜREDDİN ZENGÎ'YE MUHALEFET

1163-1168 yılları arasında Nüreddin Mahmud, Suriye'deki faaliyetleri yanında Mısır'a da odaklanmıştı. Mısır'daki Fatimî veziri Şâver b. Mücîr'in (ö. 564/1169) Nüreddin'den kendisini alaşağı eden Dirgâm'a karşı 558/1163'te istediği yardım, Esedüddin Şirküh'un (ö.564/1169)⁹ Mısır'a giderek Şâver'e tahtını yeniden iade etmesi ile yeni bir şekle bürünmüştü (İbnü'l-Ezrak, 1991, s. 138). Bu kez iktidarını ayakta tutmak için Kudüs Kralı Amalric'i Şirküh'a karşı kullanmak isteyen Mısır'ın hırslı veziri Şâver, Haçlıları parlak vaatlerle Mısır'a davet etmişti (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/465). Kral bu çağrışı kabul ederek Bilbis'te Şirküh'u muhasara etse de, Nüreddin'in 559/1164'de Hârim Kalesi'ni ele geçirmesi Haçlıları Şirküh ile sulh yapıp Kudüs'e dönmeye zorlamıştı (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/466). Rebiülâhir 562/Ocak 1167'de Şirküh yeniden Suriye'den Mısır'a gitmiş, daha önce olduğu gibi vezir Şâver yine Haçlıları yardıma çağırılmıştı. Şirküh ve yeğeni Selahaddin, Bâbeyn'de Haçlı-Fatimî ordusuna galebe çalarak üstünlük sağlamış ve İskenderiye'de onlar karşısında tutunmayı bilmişlerdi. Bundan sonra taraflar arasında ikinci bir sulh olmuştu (İbn Kesir, 1992, s. XII/272). Ancak bundan sonraki süreç Şirküh'un üçüncü ve son Mısır seferi ile noktalanacak, Şâver cezalandırılarak Mısır'a yerleşen Selahaddin, burada Abbasiler adına hutbe okutarak Fatimî iktidarını sonlandıracaktı (Hallikân, 1900, s. II/441; İbn Kesir, 1992, s. XII/276; İbnü'l-Esir, 1987, s. X/14-15; İbnü'l-Ezrak, 1991, s. 153-154).

Bu sırada Nüreddin sadece Mısır'da uğraşmıyor, kuzey komşularında olan gelişmelerle de yakından ilgileniyordu. Diyârbekir Artuklu emîri Fahreddin Kara Arslan 563/1168'de ölünce kuzeyde bir belirsizlik yaşanmıştı. Kara Arslan öleceğini anlayınca Nüreddin Zengî'ye haber göndererek birlikte cihad yaptıkları günlerin hatırına kendisinden sonra oğlu Nüreddin Muhammed'i Musul Zengîlerine karşı desteklemesini istihâm etti. Nüreddin Zengî de Musul'daki kardeşi Kutbeddin'e haber göndererek, Kara Arslan'ın ricasını yerine getirdi. Kutbeddin de ağabeyi Nüreddin'in bu isteğini geri çevirmedi ve Âmid Artuklulara kaldı (İbnü'l-Esir, 1987, s. X/7; Runciman, 1987, s. II/321).

Bir tarafta Mısır'daki gelişmeler ve Haçlılarla yaşanan sıcak temas olanca hızıyla devam ederken, kuzeydeki bu rekabet de Nüreddin Zengî'nin girişimleri ile ortadan kaldırılmıştı; ama bu kez de Menbic'deki bazı gelişmeler Nüreddin'i meşgul etmeye başlamıştı (İbn-Vâsıl, 1957, s. I/127). 562/1167'de Nüreddin Trablus Haçlılarına karşı bir sefer yapmış ve onlardan Safita ve Urayme kalelerini ele geçirmişti. Bu tarihte Hassân el-Ba'lebekki'nin de öldüğünü ve yerine oğlu Gazi'nin geçtiğini anlıyoruz. Nüreddin bu işlerle meşgul olurken Menbic'in asî valisi Seyfeddin Gazi b. Hassân ayaklanmış, söz dinlemez olmuştu (Runciman, 1987, s. 321; İbn Haldun, 1988, s. V/291; Sibt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. XXI/73). Daha önce Hassân'ın Haçlılara karşı 21 Rebiulevvel 546/8 Temmuz 1151'de Tel-Bâşir'in ele geçirilmesi esnasında gösterdiği yararlılıklar unutulmadığı için Nüreddin bu aileye karşı minnet duyuyordu (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 336; Ebû-Şâme, 1997, s. I/308). Bu yararlı hizmetinden dolayı Nüreddin de Menbic'i yeniden Hassân'a vermişti (Ebû-Şâme, 1997, s. I/308). Yine daha önce Nüreddin Halep'ten Dımaşk'a gittiğinde yanında diğer

⁹ Şirküh b. Şâdi b. Mervân, Nüreddin Zengî'nin kumandanı ve Selâhaddin-i Eyyûbi'nin amcasıdır. Batılılar hayran oldukları bu kumandana "*Dağ Arslanı*" derler (Lamb, 2017, s. 47).

emirlerle birlikte Hassân da yer almış ve Nüreddin'e destek olmuştu (İbn-Vâsıl, 1957, s. I/160).

Nüreddin bu kadar kritik bir dönemde Hassân'ın oğlu asî Gazi'ye karşı Menbic'e asker göndermek zorunda kaldı ve buradaki isyanı bastırdı (İbn Haldun, 1988, s. V/291; Ebû-Şâme, 1997, s. II/24-25). Daha sonra da önceki hizmetlerinden dolayı aileye karşı beslediği sevgi ve minnetten dolayı olsa gerek Hassân'ın bir başka oğlu Kutbeddin Ynal'ı buraya vali olarak atadı (Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer, ty, s. III/44; Sıbt-İbnu'l-Cevzi, 2013, s. XXI/140). Nüreddin bütün bunları gönderdiği bir askerî birlik vasıtası ile yaparken kendisi de Trablus Haçlı Kontluğu'na ait topraklara akınlar düzenleyerek Mısır'daki Şirküh'u rahatlatmaya ve Mısır'daki Amalric'i tekrar Kudüs'e dönmeye zorluyordu. Diğer yandan da, Humus'tan çıkan Nüreddin Arka, Safita, Ureyme'yi ele geçirip, Banyas ve Hunin'deki Haçlıları itaat altına alarak önemli işler yapıyordu (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 349). Mısır'daki Haçlılar Şirküh'un başarısı yanında, bu gelişmelerden de ürkmüşler ve geri adım atmışlar, ancak pes etmemişlerdi. Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'a müracaat ederek ondan destek almaya çalışmışlar, fakat bu yeterli olmamıştı (Ostrogorsky, 1991, s. 357-358; Runciman, 1987, s. 322). Bu arada Bizans da kan kaybetmeye başlıyor, 17 Eylül 1176'da Miryakefalon'da Anadolu Selçukluları karşısında alacağı ağır yenilgiye doğru tökezleyerek ilerliyordu (Parmaksızoğlu, 1976, s. 241; Müneccimbaşı, 2017, s. 28). Bütün bu karışık ve hareketli günlerin yaşandığı zaman diliminde Menbic, Belek'i meşgul ettiği gibi Nüreddin'i de uğraştırıyor, asıl yapması gereken işlerden alkoyuyordu. Daha sonra Nüreddin'in buraya "*Necm Kalesi*" adıyla bulutlar arasında yükselen bir kale yaptırdığını öğreniyoruz. (Ebu'l-Fidâ, Takvîmu'l-Büldân, 2017, s. 203)

6.SELAHADDİN DÖNEMİNDE MENBİC'E UZANAN BAZI GELİŞMELER

Mısır'da amcası Şirküh'un 564/1169'da ölümünden sonra Fatimî valisi el-Âdîd'in 566/1171'de vezaret makamına getirdiği Selahaddin, Mısır'da gücünü artırarak Abbasiler adına hutbe okutup Fatimîleri sona erdirmişti (İbn Kesir, 1992, s. XII/289). Daha sonra da kendisine karşı yapılan isyanları kısa sürede bastırmıştı (İbnü'l-Esir, 1987, ss. X/16-18). Bundan sonra Nüreddin'e tam manasıyla itaat arz etmesine rağmen Kerek önlerinde kendisi ile karşılaşmak istemeyip de çeşitli bahanelerle Mısır'a dönmesi Dimaşk'taki Nüreddin ile aralarını açmıştı (İbnü'l-Esir, 1987, ss. X/49-50). Ancak Nüreddin'in 569/1174'te Mısır üzerine yapmayı düşündüğü seferin evvelinde vefat etmesi Selahaddin'in de önünü açmış oluyordu. 30 Rebîulevvel 570/29 Ekim 1174'de önce Dimaşk'a hâkim olan Selahaddin (İbnü'l-Esir, 1987, s. X/65; Karakuş, XII. ve XIII. Yüzyılda Haçlılar ve Dimaşk, 2018, s. 242), bundan sonra Halep'e yönelerek burasını da ele geçirmek istemiş, fakat burada Nüreddin'in geride kalan oğlu el-Melikü's-Sâlih'in muhalefeti ile karşılaşmıştı. Halep kendisine teslim olmayı reddediyor, Selahaddin'e karşı Musul'daki akrabaları ve Suriye'de sayıları az olmasına rağmen önemli bir güç haline gelen Haşhaşiler ile ittifak kurarak onu durdurmaya çalışıyorlardı. Kendilerine buldukları bir başka müttefik de Haçlılar idi ve Halepliler onlarla açık açık yazışmaktan çekinmiyorlardı (Ebû-Şâme, 1997, s. III/82). Selahaddin önce Haçlılara yönelmiş, Trablus Haçlı Kontu III. Raymond'un kendisine karşı yapacağı saldırıyı Humus'tan çıkararak bertaraf etmiş ve III. Raymond'u yenerek, Trablus'a çekilmeye mecbur bırakmıştı (Ebû-Şâme, 1997, s. II/354). el-Melikü's-Sâlih'in Halep'te işlerini yürüten Sa'düddin Gümüştegin, Haçlılara karşı bir iyi niyet göstergesi olarak Halep zindanlarında yatan Renaud de Châtillon ve Joscelin de Courtenay gibi Frank esirlerini serbest bırakacak kadar ileri gitmişti (İbnü'l-Esir, 1987, s. X/67). Daha çok ciddiye alınması gereken rakip Haşhaşiler ise keskin hançerlerini Halep Zengileri için çıkarmışlar ve biri Halep önlerinde iken ve diğeri A'zez'i muhasara ettiğinde olmak üzere iki kez Selahaddin'i öldürmek istemişlerdi. Selahaddin iki suikasttan da sağ olarak kurtulmasına rağmen, yıpranmış ve koruma tedbirlerini artırmıştı (Karakuş, Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler, 2018, ss. 89-91). Selahaddin A'zez'i ele geçirdikten ve kendisine gelerek

şehri isteyen Nüreddin'in küçük kızına burayı bağışladıktan (Makrizî, el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bizikri'l-Hitât ve'l-A'sâr, 1418, s. I/172) sonra Haşhaşilere yönelmişti. Sermîn, Maarra ve Cebel-i Summâk'ı tahrip ederek buradaki pek çok İsmailiyi öldürdü (Sıbt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. XXI/231). 20 Muharrem 572/30 Haziran 1176'da ise hedefinde İsmaililerin ana karargâhı Masyaf Kalesi vardı (Makrizî, el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bizikri'l-Hitât ve'l-A'sâr, 1418, s. I/173). Şiddetle muhasara edilen kalede sıkışıp kalan Haşhaşiler (Ömerî, 2014, s. 303) komşuları olan Selahaddin'in dayısı Şihâbüddin el-Harimî'nin şefaati ile Sultan'ın elinden kurtulabildiler (Sıbt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. XXI/229; Ebû-Şâme, 1997, s. II/423).

Bütün bu gelişmelerin arkasında Halep'teki el-Melikü's-Sâlih İsmail ve onu yönlendiren Gümüştegin'in olduğu artık çok iyi biliniyordu. Selahaddin'in Haşhaşileri sindirmesinden sonra Halep, Selahaddin'in üzerlerindeki baskısını hafifletmek ve suçlamaları reddetmek için olsa gerek Haşhaşilerin de bulunduğu Tel-Hâlid'i muhasara ettiler. Tel-Hâlid'de Nüreddin'in daha önce Hama emîri olan Ğarsuddin Kılıç (İbn-Vâsıl, 1957, s. I/160) hüküm sürüyordu. Sa'düddin Gümüştegin'in şiddetli muhasarasına dayanamayan kaledekiler emân dilemek zorunda kaldılar ve Selahaddin'den şefaati olmasını istediler (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 389). Sultan Selahaddin de onlara şefaahat bahşedince malları ve aileleri ile Menbic'e giderek buraya yerleştiler. Bundan sonra İsmaililerin kendisine karşı düşmanca bir iş yapmayacaklarından emîn olan Selahaddin de onlara emân verdi (Ebû-Şâme, 1997, ss. II/410-411). Selâhaddin'in devreye girmesi ile muhtemelen Gümüştegin de Halep'e geri dönmüştü. Bu olay Honigman (Honigman, Menbic, 1993, ss. 706-707) ve Runciman tarafından (Runciman, 1987, s. II/342) bazı farklılıklarla anlatılır ve İsmaililerden ve Gümüştegin'den söz edilmez. Menbic'de İsmailîlilerin var olması muhtemeldir. Menbic yakınlarındaki Buzâa'da Haşhaşilerin bulunması (İbn Cübeyr, 2003, s. 183) ve bu dönemde onların kalelerine çekilmeleri gerçeğinden hareketle (Karakuş, Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler, 2018, ss. 121-128) bu sonuca ulaşabiliriz. Ayrıca VII. asırdan itibaren Menbic'de Dürzî Tenühîler'in de yaşadıklarını biliyoruz (Öz, 1994, s. 46). Honigman'ın ve İbnü'l-Adîm'in kendisinden bahsedip de açıkça kim olduğunu söylemedikleri ed-Devîl (Honigman'da al-Duvayk) ise muhtemelen Nüreddin'in buradaki emîri Kutbeddin Yınal idi. Bundan sonra Menbic'e hâkim olmak ve buranın çıkaracağı sorunlarla uğraşmak istemeyen Selahaddin, Kutbeddin Yınal'ı görevinden uzaklaştırmıştı (Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer, ty, s. III/58; Ebû-Şâme, 1997, s. II/405). Kutbeddin Yınal, Selahaddin'e düşmanlık beslemesine rağmen, kalenin ele geçirilmesinden sonra serbest bırakılmış, o da Musul'daki Seyfeddin Gazî'nin yanına giderek ondan Rakka şehrini iktâ olarak almıştı (Nüveyrî, 1423, s. XXVIII/380; İbn Haldun, 1988, s. V/302; Mikhail, 1899-1924, s. 212). Sıbt İbnü'l-Cevzî, Kutbeddin'in yazdığı mektuplarla açık açık Sultan Selahaddin'i tehdit ettiğini ve aralarında hakem olarak kılıca başvuracaklarını söylediğini nakleder. Selahaddin de bunun üzerine öfkelenerek onun boynunu vuracağını söylemişti (Sıbt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. XXI/230). Ancak Selahaddin'in merhameti burada da kendisini göstermiş ve Kutbeddin affedilmiş; üstelik bir de kendisine Rakka şehri verilmişti. Selahaddin Menbic'i ele geçirince buradan binlerce dinarlık bir hazine de ele geçirmişti (Makrizî, es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, 1997, s. I/171). İbn Vasil ele geçirilen bu paraların miktarını 600.000 dinar olarak verir (İbn-Vâsıl, 1957, s. II/42). Sıbt İbnü'l-Cevzî ve Ebû Şâme ise bu miktarı 300.000 olarak kaydeder (Sıbt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. XXI/238; Ebû-Şâme, 1997, s. II/406). Bazı kaynaklar ise Selahaddin'in 571/1176'da A'zez'den önce Menbic'i ele geçirdiğini söyleyerek teferruat vermez (Hallikân, 1900, s. VII/167; İbn Tağriberdî, ty, s. VI/27). Bir müddet sonra da Selahaddin'in yeğeni olan Takıyyüddin Ömer, Menbic'i kontrolü altına aldı (İbnü'l-Adîm K. , 1996, ss. 373, 389; İbn-Vâsıl, 1957, s. II/324; Ebû-Şâme, 1997, s. III/78). Selahaddin daha sonra Ramazan 578/Ocak 1183'de el-Cezîre'ye yürüdüğü zaman da Menbic'e olan ilgisini devam ettirmiş ve Menbic'e uğradıktan sonra Fırat'ı geçmişti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 389). Bundan sonra da

Menbic'e bir müddet kardeşi el-Âdil hükmederek burada kalmıştı (Kâtib, 1987, s. V/159; Ebu'l-Fidâ, Takvîmu'l-Büldân, 2017, s. III/70; İbn-Vâsıl, 1957, s. III/114; Ebû-Şâme, 1997, s. III/191). Selahaddin, Menbic'in ve Halep Zengileri'nin yaptıkları bu muhalefetle uğraşırken Haçlılar da bundan cesaret alarak Kerek ve Akabe Körfezinde bir dizi yıkıcı eylemler yapıyor, Müslümanların kutsalına el uzatarak, ticaret kervanlarını yağmalyorlardı (Asbridge, 2014, ss. 332-334; Lamb, 2017, ss. 85-88). Menbic'in Belek ve Nüreddin'e çıkardığı güçlük Selahaddin döneminde de devam ediyor, Haçlı seferlerinde iç muhalefet geleneği farklı çehrelerde sürüyor, bu da Frenklerin işine yarıyordu.

Selahaddin'in 589/1193'de Dimaşk'ta vefat etmesinden sonra Eyyübi ailesi içinde sorun teşkil eden Menbic, Selahaddin'in oğulları el-Efdal (ö. 622/1225) ve ez-Zahir (ö. 613/1216) arasında güç mücadelelerine sahne olmuş (İbnü'l-Adîm K. , 1996, ss. 432,441, 443-445; Yüninî, 1992, s. III/2; Ebu'l-Fidâ, Takvîmu'l-Büldân, 2017, s. III/101; İbn Haldun, 1988, s. V/391; Makrizî, es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, 1997, ss. I/317, 351), aynı dönemde Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus (ö. 616/1220) (Makrizî, es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, 1997, s. I/309; Sıbt-İbnu'l-Cevzi, 2013, s. XXII/227; İbn Haldun, 1988, s. V/195; Müneccimbaşı, 2017, ss. 53-54) ve I. Alâaddin Keykübâd (ö. 634/1237) ile Eyyübiler arasındaki mücadeleye şahitlik etmişti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 482; Ebu'l-Fidâ, Takvîmu'l-Büldân, 2017, s. III/119). Bundan sonra Moğolların önünden kaçarak Azerbaycan ve el-Cezîre'ye gelen Celâleddin Harizmşah ve ordusunu da ağırlayan Menbic (Sıbt-İbnu'l-Cevzi, 2013, s. XXII/372), 637/1239'da çarşılarında ve sokaklarında yangınlar görmüştü (İbnü'l-Adîm K. , 1996, ss. 501-504; Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer, ty, ss. III/167-168; Nüveyri, 1423, s. XXIX/280; İbn Haldun, 1988, s. V/323; Makrizî, es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, 1997, s. I/385). Menbic, daha sonra 1250'lerde Mısır'a Fransa Kralı IX. Lous'un yaptığı Yedinci Haçlı Seferi'ne şahit oldu (Joinville, 2014, ss. 103-177). Haçlılar 1291'de bölgeden ayrıldıktan kısa bir süre sonra da Moğollarla tanışarak onların ağır tahribatına maruz kaldı (Yüninî, 1992, s. II/5).

7.SONUÇ

Kadim tarihi Asurlulara kadar uzanan Menbic, Fırat'ın batısında stratejik bir nokta olması yanında, Halep'e ve el-Cezîre'ye açılan önemli kapılardan biri olarak da önemli bir rol ifâ ediyordu. Antakya'nın 491/1098'de Haçlıların eline geçtiği tarihten itibaren önemli olayların odağında olan şehir, Müslüman yöneticilerine sorun çıkarması yanında bazı olaylara ev sahipliği yapması ile de ön plana çıkıyordu. Bu olaylar, Büyük Selçuklu Sultanlarının Musul politikasından, Haçlı-Müslüman ittifakına kadar pek çok olaya tanık olacak, Anadolu Selçuklu tarihinde mühim bir yer işgal edecekti.

Haçlı Seferleri yıllarında özellikle Urfa Haçlı Kontluğu ile olan mücadelede gündeme gelen Menbic, bu saldırılardan oldukça zarar görmüştü. Urfa Haçlı Kontu II. Baudouin ve onun Kudüs Kralı olmasından sonra da yakın akrabası Joscelin de Courtenay ile de gündeme gelen Menbic, Belek ve İlgazi gibi kudretli Artuklu emirleri ve İmâdüddin Zengî ve onun oğlu Nüreddin Mahmud gibi Zengî idarecileri sayesinde huzura kavuşabilmişti. Ancak bu arada gelişen bazı olaylar onları Artuklular ve Zengiler ile de karşı karşıya getirmiş, bu mücadeleler de daha çok Haçlıların işine yaramıştı.

Menbic önlerinde şehri itaat altına almaya çalışan Belek'in kaleden atılan bir okla öldürülmesi, Menbic'in asî yöneticisi İsa'dan daha çok Haçlıların işine yaramıştı. Sür kentini ele geçirecek hem sahilden Avrupa ile daha rahat irtibat kurmayı gerçekleştiren, hem de Doğu Akdeniz ticaretinden daha çok pay alan Haçlılar, Belek'in ölümüyle önemli kazanımlar elde etmişlerdi. Diğer yandan aynı aile daha sonra Zengilere itaat etmesine rağmen, Nüreddin Mahmud döneminde (1146-1174)

tekrar isyan ederek Nüreddin'i meşgul etmiş ve onu Mısır'daki Haçlılar ve Fatimiler ile mücadelesinde zora sokmuş, bu da Haçlılara nefes alma imkânı tanımıştı.

Daha sonra Halep'teki Zengîlerin Selahaddin'e karşı Haçlılar ve Haşhaşiler ile işbirliğine girişmeleri, Menbic'i de olaylara dâhil etmiş, Selahaddin'in buradaki kendisine muhalif emir Kutbeddin Yınal'ı Rakka'ya sürgün etmesiyle şehir ancak sükûnete erebilmişti. Ancak Selahaddin'den sonra Eyyübî ailesi içindeki mücadelelere ve Harizmşahların tahribatına uğrayan Menbic, 690/1291'de Haçlıların bölgeden ayrılmaları ile de sıkıntılı günlerini devam ettirecek, Moğol atlarının nal sesleri altında yeni katliam ve yıkımlar görerek, tarihteki yolculuğuna devam edecekti.

KAYNAKÇA

- Alptekin, C. (1992). Belek b. Behrâm. TDV içinde, *DİA* (Cilt 5, s. 402-403). İstanbul: TDV Yayınları.
- Altan, E. (2013). Yağısıyan. TDV içinde, *DİA* (Cilt 43, s. 177-179). İstanbul: TDV Yayınları.
- Asbridge, T. (2014). *Haçlı seferleri*. (E. Duru, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Azîmî. (2006). *Azîmî Tarihi*. (A. Sevim, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Balcı, İ. (2006). Arap-Sâsânî İlişkileri (M. 500-650) ve Irak'ın erken dönem islâmlaşma süreci. *İkinci Ortadoğu Semineri, Düünden Bugüne Irak, Bildiriler. I*, s. 157-178. Elazığ: Mustafa Öztürk-Enver Çakar.
- Belâzurî. (2013). *Fütûhu'l-Büldân*. (M. Fayda, Çev.) İstanbul: Siyer Yayınları.
- Bosworth, C. E. (1990). *İslam devletleri tarihi*. (M. İ.-E. Merçil, Çev.) İstanbul: Ünal Matbaası.
- Brockelmann, C. (1964). *İslam Devletleri ve Milletleri Tarihi*. (N. Çağatay, Çev.) Ankara: AÜ Basımevi.
- Cahen, C. (1934). La campagne de manzikert d'après les sources musulmans. *Byzantion*, IX/2, 612-639.
- Cahen, C. (1968). *Pre-Ottoman Turkey (1071-1330)*. London: Acls Pod.
- Cahen, C. (2016). *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. (M. Daş, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Çevik, A. (2002). *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*. İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu* (Cilt 2). Ankara: TTK Basımevi.
- Demirkent, I. (1997). Hassân b. Gümüştegin. TDV içinde, *DİA* (Cilt 16, s. 396-397). İstanbul: TDV Yayınları.
- Demirkent, I. (2004). Menbic. TDV içinde, *DİA* (Cilt 29, s. 123-124). İstanbul: TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2006). Mütenebbî. TDV içinde, *DİA* (Cilt 32, s. 195-200). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû-Şâme. (1997). *er-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*. (İ. ez-Zeybek, Dü.) Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ebu'l-Fidâ. (2017). *Takvîmu'l-Büldân*. (R. Şeşen, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ebu'l-Fidâ. (ty). *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*. Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyiniyyetü'l-Mısriyye.
-

- Elçibey, E. (1997). *Tolunoğulları Devleti: 868-905*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- France, J. (2001). The fall of antioch during the first crusade. M. Balard içinde, *Dei Gesta per Francos* (s. 13-20). Aldershot.
- Gök, H. İ. (2013). *Musul atabeyliği ve Musul kolu*. Ankara: TTK.
- Hagenmeyer. (1890). *Gesta francorum*. Heidelberg: Carl Winters Universitates Buchhandlung.
- Hallikân, İ. (1900). *Vefeyâtu'l-A'yân veenbâü Enbâi'z-Zaman*. (İ. Abbas, Dü.) Beyrut: Dâru Sadr.
- Hamdânî, E. F. (1944). *Dîvân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hamevî, Y. (1990). *Mu'cemü'l-Büldân* (Cilt IV, s. 237-239). içinde Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. (E. Z. Karal, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- Hillenbrand, C. (2015). *Müslümanların gözünden haçlı seferleri*. (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hitti, P. (1951). *History of Syria*. London.
- Holt, P. M. (1999). *Haçlılar çağı, XI. yüzyıldan 1517'ye yakınoğu*. (Ö. Arıkan, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Honigman, E. (1970). *Bizans devleti'nin doğu sınırı*. (F. Işıltan, Çev.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Honigman, E. (1993). Menbic. TDV içinde, *DİA* (s. 704-708). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Hurdazbih, İ. (2008). *Yollar ve ülkeler kitabı*. (M. Ağarı, Çev.) İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İbn Asâkir, E.-K. (1995). *Tarihu dımaşk*. (A. b. Ğarâme, Dü.) yy: Dâru'l-Fikr.
- İbn Cübeyr, E.-H. (2003). *Endülüsten kutsal topraklara*. (İ. Güler, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Haldun, E. Z. (1988). *Dîvanu'l-mübtede-i ve'l-haber fî tarihi'l-arab ve'l-berber*. (H. Şehâde, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Havkal, E.-K. M. (2014). *X. Asırda islâm coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Kesir, E.-F. İ. (1992). *el-bidâye ve'n-nihâye*. (A. A. Fetih, Dü.) Kahire: Dâru'l-Hadis.
- İbn Tağriberdi, E.-M. C. (ty). *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülük Mısır ve'l-Kahire*. Kahire: Dâru'l-Kütüb.
- İbn-Vâsil. (1957). *Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. (C. eş-Şeyyâl, Dü.) Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- İbnü'l-Adım, K. (1996). *Zübdetü'l-Haleb fî Tarihi Haleb* (Cilt I). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Adım. (ty). *Buğyetü't-Taleb fî Tarih-i Haleb*. (S. Zekkâr, Dü.) yy: Dâru'l-Fikr.
- İbnü'l-Cevzî. (1992). *el-Muntazam fî Tarihi'l-Ümeme ve'l-Mülük*. (M. A. Ata, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esir. (1987). *el-Kâmil fî't-Tarih*. (M. Y. ed-Dekkâk, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Ezrak. (1991). *Tarih-i Meyyâfârikîn ve Âmid*. (A. Savran, Çev.) Erzurum.
- İbnü'l-Kalânîsi. (2015). *Şam Tarihine Zeyl, I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. (O. Özatağ, Çev.)

- İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbnü't-Tiktaka. (2016). *el-Fahrî*. (R. Şeşen, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İstahrî. (2015). *Ülkelerin Yolları*. (M. Ağarı, Çev.) İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Joinville, J. d. (2014). *Bir Haçlının Hatıraları*. (C. Kanat, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karakuş, N. (2017, Aralık). Abbasi Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, 16(32), 463-486.
- Karakuş, N. (2017). *Bir İhtilalcinin Anatomisi*. İstanbul : Neva Yayınları.
- Karakuş, N. (2018, Haziran). XII. ve XIII. Yüzyılda Haçlılar ve Dımaşk. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(1), 225-256.
- Karakuş, N. (2018). *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Kâtîb, I. (1987). *el-Beku's-Şâmî*. (F. Hüseyin, Çev.) Amman: Müessesetü Abdülhamîd Şevmân.
- Kübeysî, H. A. (1987). et-Tehaddî ve't-Tehaddî'l-Müdâd beyne'l-Hamdaniyyin ve'l-Bizantiyyin. *el-Müerrihu'l-Arabî*(32), 222-231.
- Küçüksipahioğlu, B. (2007). *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Lamb, H. (2017). *Selahaddin Eyyubi ve haçlılar*. (S. Ceviz, Çev.) İstanbul: İlgî Kültür Sanat.
- Lane-Pool, S. (1898). *Saladin and Fall of the Jerusalem*. Londra.
- Maalouf, A. (1977). *Arapların gözüyle haçlı seferleri*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Telos Yayıncılık.
- Madden, T. (2013). *The Concise history of crusades*. Maryland: Lanham.
- Makdisî. (2015). *Ahsenü't-Tekâsim*. (D. A. Batur, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Makrizî. (1418). *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bizikri'l-Hitât ve'l-A'sâr*. Beyrut.
- Makrizî. (1997). *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. (M. A. Ata, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Mateos, U. (1987). *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. (H. D. Andreasyan, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- Mikhail, S. (1899-1924). *Chronique: 1166-99* (Cilt 3). (J. B. Chabot, Dü.) Paris.
- Müneccimbaşı. (2017). *Câmiu'd-Düvel* (Cilt 2). (A. Öngül, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Nicholson, R. (1940). *Tancred*. Chicago: y.y.
- Nicolle, D. (2013). *Birinci haçlı seferi*. (L. E. Sakar, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nicolle, D. (2014). *İkinci haçlı seferi 1148*. (L. E. Sakar, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nüveyrî, Ş. (1423). *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- Oldenbourg, Z. (1966). *The Crusades*. (A. Carter, Çev.) New York: Pantheon Books.
- Ostrogorsky, G. (1991). *Bizans Devleti Tarihi*. (F. Işıltan, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.

-
- Ömerî, Ş. (2014). *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım*. (D. A. Batur, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Öz, M. (1994). Dürziler. TDV içinde, *DİA* (Cilt 10, s. 39-48). İstanbul: TDV Yayınları.
- Paine, M. (2007). *Haçlı Seferleri*. (C. Atay, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Parmaksızoğlu, İ. (1976). Miryokefalon Savaşı. *Türk Ansiklopedisi* (Cilt 24, s. 241-242). içinde Ankara: Milli Eğitim Yayınları.
- Pemberton, B. (2016). The islamic view of the crusades and why it matters: historical and contemporary perspectives. *Hawai University International Conferences Science, Technology, Engineering, Art, Math and Educational* (s. 2-26). Hawai: Hawai University Press.
- Polat, İ. E. (2006). *Haçlılara kılıç ve kalem çekenler*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Runciman, S. (1987). *Haçlı seferleri tarihi*. (F. Işıltan, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- Sâmir, F. (1975). *ed-Devletü'l-Handâniyye fi'l-Mevsil ve'l-Haleb*. Haleb.
- Sevim, A. (1997). Hârûn b. Han. TDV içinde, *DİA* (Cilt 16, s. 258). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sıbt-İbnu'l-Cevzî. (2013). *Mir'âtu'z-Zaman fi Tevârîhi'l-A'yân*. (M. Berekât, Dü.) Dimaşk.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular zamanında türkiye*. İstanbul: Ötüken.
- Tyre, W. o. (1943). *A history of deeds done beyond the sea*. (E. A.-A. Krey, Çev.) New York: Colombia University Press.
- Vâkîdî. (ts.). *Fütûhu's-Şam* (Cilt 2). içinde Beyrut: Dâru'l-Cil.
- Yûnîni, K. (1992). *Zeylû Mir'âti'z-Zaman*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî.